

Leksykon pojęć
psychologiczno-pedagogicznych

Zebrała i opracowała Agnieszka Kukła

Opinie wydawane przez Poradnie Psychologiczno-Pedagogiczne zawierają wiele zwrotów i pojęć specjalistycznych nie zawsze zrozumiałych dla „mniej wtajemniczonych”. Aby lepiej wykorzystać zawarte tam informacje warto przybliżyć sobie lub przypomnieć znaczenie poszczególnych zagadnień. Taka wiedza pozwoli podjąć bardziej efektywne działania skierowane na pomoc dzieciom borykającym się z różnego rodzaju trudnościami. Dzięki tej wiedzy możliwa będzie też lepsza współpraca między szkołą (nauczycielem) a domem rodzinnym dziecka.

Poniższy leksykon został opracowany w oparciu o następującą źródła:

1. Bogdanowicz M., Adryjanek A. „Uczeń z dysleksją w szkole”, Operon Gdynia 2005
2. Czajkowska I., Herda K. „Zajęcia korekcyjno- kompensacyjne w szkole”, WSiP Warszawa 1989
3. Gąsowska T., Pietrzak- Stępkowska Z. „Praca wyrównawcza z dziećmi mającymi trudności czytaniu i pisaniu.”, WSiP Warszawa 1994
4. Kirby A. „Dyspraksja, rozwojowe zaburzenie koordynacji”, Fundacja „Szkoła Niezwykła” Warszawa 2009
5. Pod redakcją Szewczuk W. „Słownik psychologiczny”, Wiedza Powszechna Warszawa 1979
6. Internet – wikipedia wolna encyklopedia

AFAZJA - zaburzenia mowy wywołane uszkodzeniem ośrodka mowy w mózgu

AFILIACJA - łączenie się z innymi, dążenie do nawiązywania i podtrzymywania kontaktów społecznych dających jednostce poczucie więzi z innymi, poczucie społecznej akceptacji. Potrzeba afiliacji stanowi wyraz tzw. potrzeby kontaktu emocjonalnego, jednej z podstawowych potrzeb psychologicznych człowieka, rozwijającej się na podłożu wczesnych doświadczeń emocjonalnych w kontakcie z matką, który z czasem zostaje zastąpiony in. formami kontaktu psychologicznego. U większości ludzi potrzeba afiliacji jest jedną z podstawowych potrzeb psychologicznych, jej siła zależy jednak od indywidualnych doświadczeń jednostki.

AFONIA - bezgłos, utrata mowy lub jej bezdźwięczność może być wywołana czynnikami psychicznymi lub uszkodzeniem narządów mowy.

AGRAMATYZM - objaw różnego rodzaju zaburzeń mowy polegający na popełnianiu błędów gramatycznych przy mówieniu i pisaniu albo na niewłaściwym rozumieniu konstrukcji gramatycznych; może występować przy ---afazji---upośledzeniu umysłowym, ogólnym opóźnieniu rozwoju umysłowego oraz u osób głuchych.

AKALKULIA - niemożność wykonywania nawet prostych działań rachunkowych, występuje przy uszkodzeniu lewego zakrętu łukowego na granicy płatów ciemieniowych i potylicznych oraz przy rozlanych uszkodzeniach kory mózgowej (w połączeniu z innymi objawami tworzy zespół Gerstmana).

ALALIA - zaburzenie rozwojowe mowy występujące na skutek uszkodzenia struktur korowych przed rozwojem mowy; dzieci alkaliczne cechuje na ogół prawidłowy rozwój intelektualny, dobry słuch fizjologiczny i sprawny aparat artykulacyjny; rozróżnia się alalię motoryczną, słuchową i mieszaną.

ALIENACJA - wyobcowanie, utrata związku z tym, z czym pierwotnie było się związanym, a co w co w zmienionej sytuacji staje się przeciwstawne, obce, czy nawet wrogie i prowadzi jednostkę do zagubienia się, samotności, dehumanizacji, a zawsze do zaburzenia psychicznego.

AMNEZJA - niepamięć, brak wspomnień dotyczących pewnego okresu lub odnoszących się tylko do niektórych treści, spowodowany zaburzeniami procesów zapamiętywania, przechowywania lub przypominania (całkowita, fragmentaryczna, pourazowa, wsteczna,)

ARTYKULACJA - czynność przekształcająca strumienie powietrza wydychanego w głoski; dokonuje się w obrębie jam nasady (gardłowej i ustnej), których kształt i wielkość mogą się zmieniać dzięki ruchom narządów mowy (języka, warg, podniebienia miękkiego i krtani)

ANALIZA I SYNTEZA - ogół czynności dokonywania rozkładu całości na poszczególne elementy składowe oraz scalania tych elementów w całość. Czynności te dotyczą też procesów poznawczych, analizy i syntezy doznań zmysłowych: wzrokowych, słuchowych, czucia dotyku i ruchu (kinestezji). Informacje o otaczającym świecie są odbierane w formie bodźców wizualnych, dźwiękowych, dotykowych i ruchowych i kierowane do określonych ośrodków w korze mózgowej. Tam, dzięki odbiorowi w tak zwanych polach pierwszorzędowych (pierwotnych lub projekcyjnych) są one uświadamiane przez człowieka, stają się wrażeniami (np. jako pojedyncze dźwięki, barwy, kropki, linie, odczucia dotyku i ruchu). Jednak dopiero po przekazaniu ich do pól drugorzędowych (kojarzeniowych, gnostycznych), gdzie zachodzi analiza i synteza odebranych wrażeń, powstają spostrzeżenia (np. obraz pokoju, słyszane słowa, muzyka). Najczęściej dochodzi też do syntezy tych doznań - połączenia spostrzeżeń pochodzących z różnych zmysłów, dzięki czemu możemy odbierać otaczający świat w postaci wielozmysłowych obrazów (np. dzwoniącego w mieszkaniu

telefonu, ilustracji na gładkiej, pachnącej kartce czasopisma, widoku śpiewających kolędników, szczekającego i podskakującego pieska). Przy współdziałaniu myślenia rozumiemy te obrazy. Możemy też je zapamiętać, a więc i przypomnieć sobie, wyobrazić, a także rozpoznać (np. nowego kolegę podczas kolejnego spotkania, niedawno słyszana kołysankę).

ANALIZA GŁOSKOWA - umiejętność rozkładania słów na poszczególne elementy składowe - głoski, które odpowiadają fonemom (najmniejszym cząstkom języka).

ANALIZA SYLABOWA - umiejętność rozkładania słów na sylaby.

ANALIZATORY - są neurofizjologiczną podstawą odbioru i przetwarzania bodźców w spostrzeżenia. Każdy analizator zbudowany jest z:

- 1) receptora odbierającego bodźce (np. czopki i pręciki w siatkówce oka) i przetwarzającego je na impulsy bioelektryczne;
- 2) drogi dośrodkowej, czyli włókien nerwowych, które te impulsy przewodzą do kory mózgowej;
- 3) ośrodka w korze mózgowej, który stanowi reprezentację analizatora. Dotarcie do tych ośrodków powoduje powstanie wrażeń i spostrzeżeń, a więc umożliwia percepcję otaczającego nas świata.

Trzy analizatory biorą udział w czytaniu i pisaniu: wzrokowy (odbiór bodźców wzrokowych, jakimi są na przykład teksty, wyrazy i tworzące je litery), słuchowy (odbiór dźwięków mowy) i skórno-kinestetyczny (doznania dotykowo-kinestetyczne z poruszających się narządów mowy podczas mówienia oraz od poruszającej się ręki trzymającej pióro podczas pisania). Zazwyczaj mówimy jednak o analizatorze kinestetyczno-ruchowym, ze względu na powiązania czynności odbioru doznań dotykowo-kinestetycznych i wykonywania czynności motorycznych (ruchów gałek ocznych podczas czytania, ręki podczas pisania i narządów mowy podczas czytania głośnego, analizowania głosek w słowach). Każdy z analizatorów musi dobrze funkcjonować samodzielnie, jak również dobrze współpracować z innymi.

ANALIZATOR WZROKOWY - zbudowany jest z **receptorów** (czopków i pręcików w siatkówce), **drogi dośrodkowej** -wzrokowej, czyli włókien nerwowych, które przenoszą informację (impulsy bioelektryczne) do **ośrodka wzrokowego** w korze mózgowej (w płacie potylicznym), odpowiedzialnego za percepcję informacji wizualnej. Jest to podstawowy proces niezbędny w nauce czytania i pisania. Podczas czytania sprowadza się on do spostrzegania tekstu, wyodrębniania z niego wyrazów, a w nich kolejnych liter, tworzących sekwencje znaków w graficznej strukturze wyrazu, odróżniania podobnych liter, zapamiętywania ich, rozpoznawania. Podczas pisania zachodzi proces przypominania sobie kształtu liter, sposobu łączenia ich w strukturę, jaką jest sylaba, a następnie łączenia sylab w wyrazy, wyrazów w zdania i konstruowanie tekstu rozplanowanego na kartce zeszytu. Nieprawidłowe funkcjonowanie analizatora powoduje zaburzenia funkcji wzrokowych, zależne od tego, gdzie znajduje się jego uszkodzenie. Niewłaściwe funkcjonowanie receptora wywołuje problemy z widzeniem, przy czym zależnie od rozmiarów uszkodzenia może być to całkowity brak wzroku lub ubytki w polu widzenia; podobne skutki daje uszkodzenie nerwu wzrokowego i pól pierwszorzędowych w ośrodku wzrokowym w korze mózgowej. Natomiast zmiany struktury i zaburzenia funkcji pola drugorzędowego, w korowym ośrodku wzrokowym, powodują trudności w precyzyjnym spostrzeganiu materiału wzrokowego. Może się to objawiać trudnościami w odróżnianiu podobnych kształtów, na przykład klocków, liter (*l-t-l*, *m-n* itp.), symboli (np. *E* i *3*, nut); w dokonywaniu analizy wzrokowej obrazka, wyróżnianiu z niego szczegółów, wskazaniu brakujących elementów, analizie struktury literowej wyrazu. Problemy z dokonywaniem syntezy wzrokowej utrudniają spostrzeganie i rozpoznawanie wyrazów, tekstów, ale i schematów, obrazów, map. Słabe też jest zapamiętywanie kształtów,

na przykład rzadziej używanych liter (*H, F*), pisowni ortograficznej wyrazów, której nie tłumaczą reguły ani wymowa, lecz tylko tradycja.

ANALIZATOR SŁUCHOWY - zbudowany jest z **receptora** (komórki włoskowate w narządzie Cortiego w uchu, które zamieniają bodźce słuchowe - drgania cząsteczek powietrza - na impulsy nerwowe), **drogi** dośrodkowej - słuchowej (włókna nerwowe przewodzące impulsy bioelektryczne do kory mózgowej) i **ośrodka słuchowego** w korze mózgowej (w płacie skroniowym; dźwięki mowy z reguły opracowywane są w lewej półkuli mózgu). Analizator ten służy do odbioru bodźców słuchowych, w tym dźwięków mowy, ich spostrzegania, zapamiętywania. Uczestniczy w porozumiewaniu się za pomocą mowy. Wraz z innymi analizatorami stanowi neurofizjologiczną podstawę procesów czytania i pisania. Odgrywa w uczeniu się tych czynności zasadniczą rolę, ze względu na zaangażowanie w nich:

- 1) **słuchu fonemowego**, czyli **zdolności różnicowania głosek**, dzięki dokonywaniu analizy dźwięków mowy i odróżniania ich (np. głosek *z-s*, które brzmią podobnie, ponieważ różnią się tylko jedną cechą dystynktywną: dźwięcznością, stąd możliwość odróżniania słów takich jak *koza-kosa*). dziecko rozwija swoje zdolności w tym zakresie od urodzenia, dzięki nim już w pierwszym roku życia zaczyna odróżniać słowa, rozumieć je, a nawet, pod kontrolą słuchu fonemowego, kilka słów wymawiać;
- 2) **umiejętności fonologicznych** w zakresie **operowania cząstkami fonologicznymi**, takimi jak głoski, sylaby, logotomy (cząstki słów, niebędące głoskami ani sylabami). Te **operacje** to: wyodrębnianie zdań z potoku wypowiedzi, słów ze zdań oraz sylab (analiza sylabowa) i głosek (analiza głoskowa) ze słów. Jest to także proces odwrotny, a mianowicie syntetyzowanie słów z głosek (synteza głoskowa), z sylab (synteza sylabowa). Są nimi również: dodawanie, pomijanie, przestawianie cząstek fonologicznych jak głoski, sylaby, logotomy oraz dostrzeganie wspólnych elementów słów (powtarzających się cząstek, znajdujących się na końcu lub na początku słów), które pozwalają rozpoznawać i tworzyć rymy i aliteracje. Te umiejętności częściowo rozwijają się samoistnie, dziecko potrafi „słyszeć” rymy już we wczesnym okresie życia, dzielić słowa na sylaby, skandując wyliczankę lub śpiewając piosenkę; określa się je jako mało świadome operacje - **na poziomie epijęzykowym** (wg E. Gomberta za Krasowicz 1999). Umiejętności dokonywania innych operacji, takich jak wydzielenie głosek ze słowa (analiza głoskowa) i ich syntetyzowanie (synteza głoskowa), dziecko musi się uczyć. Operacje te przebiegają na **poziomie metajęzykowym**, a więc z udziałem tak zwanej świadomości fonologicznej (z zaangażowaniem procesów myślenia).

W poradniach opisane umiejętności fonologiczne najczęściej określa się terminem: słuch fonematyczny, z którego zrezygnowaliśmy w tej publikacji ze względu na różny sposób jego interpretowania.

Należy podkreślić, że analizator słuchowy tylko w części odpowiada za umiejętności fonologiczne, ponieważ biorą w nich udział także inne procesy poznawcze: uwaga, pamięć, a podczas dokonywania operacji wymagających świadomości fonologicznej również myślenie. Dlatego w literaturze obcej najczęściej używa się terminu: przetwarzanie fonologiczne.

Prawidłowe różnicowanie i rozpoznawanie dźwięków mowy (słuch fonemowy) oraz dobrze wykształcone umiejętności fonologiczne (dokonywanie operacji na głoskach, sylabach) są podstawą bezbłędnego zapisywania i czytania nowych wyrazów, a następnie łączenia ich w zdania i tekst. Nieprawidłowe funkcjonowanie analizatora powoduje zaburzenia funkcji słuchowych, związanych z odbiorem dźwięków mowy: **funkcji słuchowo-językowych**.

Zależnie od tego, która część analizatora gorzej funkcjonuje i w którym miejscu analizator jest uszkodzony, inaczej przejawia się jego nieprawidłowe funkcjonowanie. Uszkodzenie receptora powoduje, że dziecko jest niesłyszące lub niedosłyszące (zależnie od miejsca i rozmiarów uszkodzenia może być to całkowita głuchota lub ubytki słuchu), podobne skutki daje uszkodzenie drogi dośrodkowej, czyli włókien nerwu słuchowego i pól pierwszorzędowych w ośrodku słuchowym w korze mózgowej. Natomiast zmiany struktury i zaburzenia funkcji korowego ośrodka słuchowego w lewej półkuli powodują trudności w precyzyjnym spostrzeganiu dźwięków mowy. To objawia się problemem z odróżnianiem podobnych głosek (różniących się jedną cechą dystynktywną, np. dźwięcznością: *z-s, k-g, d-t*)¹; trudnościami w dokonywaniu analizy głoskowej słów (wydzielanie głosek ze słów), syntetyzowaniu ich w słowa, zapisywaniu zmiękczeń, różnicowaniu głosek: *i-j* - co jest przyczyną błędów w pisowni ortograficznej wyrazów. Słaba pamięć słuchowa objawia się trudnością w zapamiętywaniu nazw, szczególnie sekwencji głosek, cyfr, wyrazów, a także krótkich wierszyków, piosenek.

APRAKSJA - niemożliwość wykonywania ruchów złożonych przy sprawnych narządach obwodowych, na skutek uszkodzenia pól motorycznych kory mózgowej,

BEZDŹWIĘCZNOŚĆ - wada wymowy polega na wymawianiu głosek dźwięcznych bezdźwięcznie tzn. bez drgania wiązadeł głosowych. Przyczyną bezdźwięczności jest zwykle zaburzenie słuchu fonematycznego tzn. nie różnicowanie dźwięków o tym samym miejscu artykulacji. Bezdźwięcznej wymowie towarzyszy obniżone napięcie mięśni, a głos jest cichy i monotony.

BŁĘDY SPECYFICZNE - błędy typowe, charakterystyczne dla dysleksji rozwojowej, symptomatyczne dla różnych przyczyn ich powstania, zależni od tego, jaka funkcja rozwija się nieprawidłowo.

Błędy specyficzne dla zaburzeń **funkcji wzrokowych** (percepcji i pamięci wzrokowej):

- mylenie liter o podobnym kształcie *a-o, l-t-l, n-r, m-n, u-w, e-ę, a-q*;
- mylne odtwarzanie położenia liter *b-p, b-d, d-g, p-g, m-w, n-u*;
- pomijanie drobnych elementów graficznych liter, na przykład znaków diakrytycznych, błędy typowo ortograficzne *ó-u, ż-rz, h-ch*;
- nie różnicowanie liter wielkich i małych;
- mylenie liter rzadziej używanych *H-f-F, Ł-F* itp.

Błędy specyficzne dla zaburzeń **funkcji słuchowo-językowych**:

- opuszczanie liter, końcówek lub części wyrazów;
- dodawanie liter;
- podwajanie liter;
- przestawianie kolejności liter;
- łączenie i rozdzielanie wyrazów, błędy w pisowni łącznej i rozdzielnej;
- mylenie spółgłosek w szeregach dźwięczne-bezdźwięczne: *b-p, d-t, w-f, g-k, dz-c, sz-s* (nie dotyczy to pisma fonetycznego, gdy dziecko pisze tak, jak rzeczywiście mówi, np. w słowie *chleb* głoska dźwięczna na końcu wyrazu traci dźwięczność i dlatego dziecko zapisuje je jako *chlep*);
- mylenie samogłosek *i-y*;
- zniekształcanie pisowni całego wyrazu (wyrazy bezsensowne);
- mylenie wyrazów podobnie brzmiących;
- błędy w zmiękczeniach;

¹ Błędy w pisaniu polegające na myleniu tych liter mogą być diagnostyczne dla stwierdzenia zaburzeń słuchu fonemowego tylko wtedy, gdy nie mają charakteru pisma fonetycznego (tzn. piszę tak, jak wymawiam, np. *zomp*), a więc w takich wyrazach jak *szawka, wdedy*

–trudności z różnicowaniem *i-j*;

– trudności z różnicowaniem samogłosek nosowych i cząstek *-om, -on, -em, -en*.

Błędy zapisu fonetycznego, najczęściej popełniane w wygłosie wyrazów i innych pozycjach utraty dźwięczności głosek (jak *chlep*), powinny być traktowane bądź jako błędy ortograficzne, gdyż świadczą o słabej świadomości ortograficznej, bądź też mogą być wyrazem słabej pamięci wzrokowej, motorycznej (braku automatyzacji wzorców ruchowych)

BODZIEC - porcja energii lub informacji zawarta w zdarzeniach zachodzących na zewnątrz osobnika lub wewnątrz jego organizmu, która wywołuje specyficzną reakcję podmiotu; reakcja wywoływana jest nie przez dopływ energii, lecz przez zmiany dopływu energii i informacji,

ĆWICZENIA SŁUCHOWE - należy raczej mówić o ćwiczeniach słuchowo-językowych, polegających przede wszystkim na rozwijaniu fonologicznego aspektu języka, a więc na doskonaleniu słuchu fonemowego oraz kształceniu umiejętności fonologicznych. Do pierwszej grupy należą **ćwiczenia słuchu fonemowego**, polegające na rozwijaniu zdolności słyszenia, rozróżnianiu głosek. Przykład stanowią zadania, w których dziecko ma porównać paronimy (dwa słowa różniące się tylko jedną głoską), ma zatem powiedzieć, czy słyszy dwa takie same wyrazy (np. *kra-gra*) czy inne. Słuch fonemowy rozwija się też w zadaniach, w których dziecko rozpoznaje aliteracje (gdy w parze słów te same cząstki wyrazów znajdują się na początku wyrazów) lub też stwierdza, czy podane słowa się rymują (w tym wypadku te same cząstki fonologiczne znajdują się na końcu porównywanych wyrazów).

Do drugiej grupy ćwiczeń należą te, których celem jest rozwijanie **umiejętności fonologicznych**, doskonalenie wykonywania **operacji na cząstkach fonologicznych**, takich jak: głoski, sylaby, logotomy (cząstki słów nie będące sylabami - inaczej subsylaby lub elementy intrasylabowe). Operacje, które powinny być ćwiczone, zazwyczaj sprowadzają się do usprawniania analizy i syntezy słuchowej słów (analizy i syntezy sylabowej oraz głoskowej). Istnieją także inne, bardziej złożone operacje, które również należy ćwiczyć. Są to: opuszczanie, dodawanie, zastępowanie i przestawianie cząstek fonologicznych, dokonywanie analizy rymów i aliteracji oraz ich tworzenie.

ĆWICZENIA WZROKOWE - mają za zadanie usprawnianie analizy i syntezy wzrokowej na materiale nieliterowym (np. składanie mozaik, układanek, obrazków) i literowym (np. rozsypanki wyrazowe, sylabowe układane według wzoru). Zazwyczaj ćwiczenia te łączymy z usprawnianiem motoryki rąk i współdziałania narządów: ręki i oka, czyli koordynacji wzrokowo-ruchowej. Ćwiczenia te nazywamy wówczas grafomotorycznymi, ponieważ usprawnianie manualne ma na celu podniesienie poziomu „kaligrafii” - graficznego rysunku i pisma.

Jeszcze innym kierunkiem rozszerzenia zakresu tych ćwiczeń może być jednoczesne wspomaganie rozwoju percepcji przestrzeni, czyli orientacji przestrzennej. Ćwiczenia wzrokowo-przestrzenne sprowadzają się do utrwalenia świadomości w prawej i lewej stronie ciała i przestrzeni, kierunków góra-dół itp. oraz zautomatyzowania ruchów podczas kreślenia linii (pionowych z góry na dół; poziomych - od lewej do prawej; okręgów niezgodnie z ruchem wskazówek zegara, a także ćwiczenia w odróżnianiu obrazów i liter odmiennie zlokalizowanych w przestrzeni, np. *p-b-d-g*).

DEFICYTY ROZWOJOWE - inaczej **dysfunkcje, parcjalne lub fragmentaryczne zaburzenia** rozwoju psychomotorycznego - opóźnienie rozwoju psychomotorycznego, wolniejsze tempo rozwoju określonych funkcji. Deficyty mogą mieć różny zakres, dlatego wyróżnia się: parcjalne i fragmentaryczne. Czasem oba określenia traktuje się jak synonimy. Nie jest to jednak uzasadnione, ponieważ różnią się one zakresem zaburzeń: parcjalne - o

szerszym zakresie, dotyczą większego obszaru czynności; fragmentaryczne - o węższym zakresie.

Parcjalne zaburzenia rozwoju psychomotorycznego obejmują większy obszar czynności. Przykładem jest opóźnienie rozwoju motoryki (zarówno dużej - motoryki całego ciała -jak i małej - motoryki rąk, czynności manualnych) lub też zaburzenia rozwoju mowy (zarówno czynnej - mówienia -jak i biernej - rozumienia).

Fragmentaryczne zaburzenia rozwoju psychomotorycznego obejmują mniejszy obszar czynności. Przykładem jest opóźnienie rozwoju tylko motoryki rąk (motoryka duża rozwija się bez zakłóceń) lub tylko zaburzenia rozwoju mowy czynnej (dziecko rozumie, co się do niego mówi, mowa bierna rozwija się względnie dobrze).

Fragmentaryczne lub parcjalne zaburzenia rozwojowe bądź **zwolnienie tempa rozwoju** funkcji percepcyjno-motorycznych, zaangażowanych w proces czytania i pisanie, wynikają z minimalnych strukturalnych zmian centralnego układu nerwowego i są ich konsekwencją. Traktowane są jako dysfunkcje (mikrozaburzenia), które można w różnym stopniu eliminować za pomocą odpowiednio dobranych ćwiczeń korekcyjno-kompensacyjnych, prowadzonych podczas zajęć terapii pedagogicznej.

DOJRZAŁOŚĆ SZKOLNA - poziom rozwoju intelektualnego, społecznego i fizycznego dziecka, który umożliwia mu udział w życiu szkolnym oraz opanowanie wiadomości, umiejętności i nawyków określonych programem nauczania I klasy; dziecko występujące do szkoły powinno wykazać się umiejętnością spostrzegania, klasyfikowania, rozumienia relacji między zbiorami, odtwarzania prostych znaków graficznych, rozumienia poleceń oraz umiejętnością współżycia i współdziałania w grupie,

DOSTOSOWANIE WYMAGAŃ - w przeciwieństwie do obniżenia wymagań to zastosowanie takich kryteriów egzekwowania wiedzy i umiejętności, które uwzględniają możliwości i ograniczenia, a więc dysfunkcje oraz mocne strony rozwoju i funkcjonowania dziecka. W praktyce sprowadza się to do obniżenia wymagań w pewnych zakresach, na przykład ortografii (nie obniża się istotnie oceny, jeśli w innych aspektach praca pisemna jest dobrze przygotowana), w innych zaś zakresach wymagania powinny być zwiększone. Dotyczy to na przykład znajomości zasad ortografii, codziennej pracy nad swoim problemem, dokumentowanej w osobnym zeszycie.

DYSFAZJA - lekkie lub przemijające zaburzenia mowy, czasem termin ten bywa używany zamiennie z terminem-*afazja*,

DYSFUNKCJE - por. deficyty rozwojowe.

DYSFORIA - zaburzenie nastroju przejawiające się wzmożoną drażliwością, gniewliwością, płaczliwością, zachowaniem agresywnym; występuje okresowo w zaburzeniach mózgu (zwłaszcza w padaczce skroniowej), w schizofrenii, charakteropatii,

DYSGŁOZJA - zaburzenie mowy wywołane uszkodzeniem obwodowego narządu mowy (warg, języka, podniebienia).

DYSLALIA – (z greckiego dys -zaburzenie; lalia - mowa) to ogólne pojęcie stosowane przy określeniu różnych postaci wad wymowy.

Według Ireny Styczek dyslalia (alalia) to opóźnienie w przyswajaniu sobie języka, na skutek opóźnionego wykształcenia się funkcji pewnych struktur mózgowych. Inną definicję przedstawia Genowefa Demelowa: dyslalia □ to nieprawidłowość w realizacji jednej głoski, kilku głosek, a nawet wszystkich lub niemal wszystkich od razu, tzw. bełkot. Zachowane są rytm, melodia, akcent, ale mowa jest zatarta, mało zrozumiała lub zupełnie niezrozumiała.

Termin dyslalia wywodzi się z foniatry i najczęściej stosowany jest w klasyfikacjach zaburzeń mowy. Przyczyn powstawania tej wady wymowy jest wiele. H. Spionek (1981) uważa, że dyslalia nie jest jednostką chorobową, lecz zespołem objawów wywołanych różnymi czynnikami.

DYSLEKSJA ROZWOJOWA - specyficzne trudności w czytaniu i pisaniu u dzieci. Jest to syndrom zaburzeń uczenia się czytania (dysleksja) i opanowania poprawnej pisowni (dysortografia), którym często towarzyszy niski poziom graficzny pisma (dysgrafia). Przedrostek *dys-* oznacza w języku łacińskim i greckim brak czegoś, niemożność, nadaje znaczenie negatywne. Termin: dysleksja wywodzi się też od *lexis* - „słowa” (j. grecki) jak i od czasownika *lego* „czytam” (j. grecki i łaciński). Określenie: **rozwojowa** oznacza, że trudności te występują w wieku rozwojowym, a więc w dzieciństwie, już od początku nauki czytania i pisania. Dysleksja nie wynika wprost z wad wzroku, słuchu ani z zaniedbania środowiskowego czy dydaktycznego. Rozpoznaje się ją tylko w wypadku normy intelektualnej.

W syndromie dysleksji rozwojowej można wyróżnić dwie podstawowe formy: specyficznych trudności w czytaniu (dysleksję) i trudności w opanowaniu poprawnej formy pisowni (dysortografię). Mogą się one zmniejszać w wyniku intensywnych ćwiczeń zaburzonych funkcji (ćwiczenia korekcyjno-kompensacyjne prowadzone w ramach zajęć terapii pedagogicznej).

DYSLEKSJA - specyficzne trudności tylko w czytaniu (wąskie ujęcie). Pod tym pojęciem rozumiemy specyficzne trudności w czytaniu, u których podłoża leżą zaburzenia uwagi, percepcji i pamięci wzrokowej i słuchowej, funkcji językowych oraz ich koordynacji o różnym stopniu i zakresie. Dysleksję rozpoznaje się u dziecka wówczas, gdy rozwój intelektualny jest prawidłowy, a mimo to utrzymują się trudności z opanowaniem umiejętności czytania i rozumienia czytanego tekstu. Należy do zespołu zaburzeń określanego jako „dysleksja rozwojowa”.

Termin ten bywa też używany jako krótsza forma nazwy całego syndromu zaburzeń, na przykład zamiast „uczeń z dysleksją rozwojową” mówimy o „dziecku dyslektycznym”, o „klasach dla uczniów dyslektycznych”, o „problemie dysleksji” itp.

DYSLEKSJA „SKOMPENSOWANA” - takie określenie warto stosować w odniesieniu do starszych uczniów (np. szkoły ponadpodstawowej) w wypadku, gdy u ucznia stwierdzono dysleksję (lub wskazują na to informacje z wywiadu i analizy zeszytów z tego okresu), lecz obecnie na skutek wieloletnich ćwiczeń, kompensującego wpływu wysokiej inteligencji, wieku, nie popełnia on już zbyt wielu błędów i są to błędy wyłącznie ortograficzne. Proponuję taki termin wyłącznie w wypadkach znajomości zasad ortografii. Cechą charakterystyczną jest to, że te nieliczne błędy są ważne i mają tendencje do nasilania się w sytuacji stresu, zmęczenia, słabszej koncentracji, mniejszej kontroli i braku kontaktu z językiem ojcystym.

DYSORTOGRAFIA - specyficzne trudności w opanowaniu poprawnej pisowni. Termin ten pochodzi od przedrostka *dys-* oraz wyrazów: *orthos* - prawidłowy (j. grecki) *igrapho* - „piszę”, „rysuję” (j. grecki). Są to trudności w pisaniu przejawiające się popełnianiem różnego typu błędów: typowo ortograficznych, wynikających z nieprzestrzegania znanych uczniowi zasad pisowni, oraz błędów specyficznych, takich jak mylenie liter (zastępowanie), opuszczanie, dodawanie i przestawianie liter i sylab, pisanie liter i cyfr zwiernianie. Dysortografię rozpoznajemy u uczniów o prawidłowym rozwoju umysłowym, w przypadkach, gdy trudności występują pomimo znajomości zasad pisowni, braku wad zmysłu i zaniedbania pedagogicznego, a spowodowane są zaburzeniami opisanych procesów poznawczych i ruchowych oraz ich współdziałania. Dysortografia należy do zespołu zaburzeń

określanego jako „dysleksja rozwojowa”.

DYSGRAFIA - trudności w opanowaniu poprawnej formy graficznej pisma. Termin początkowo używany w Polsce przez H. Spionek dla oznaczenia wszystkich przejawów trudności w pisaniu, w tym także błędów w pisaniu. Od lat sześćdziesiątych M. Bogdanowicz wprowadziła za literaturą czeską i francuską pojęcie „dysortografia” i rozróżnienie między tak określanymi trudnościami w opanowaniu poprawnej pisowni a „dysgrafia” - opanowaniem technicznej strony pisania, a więc poziomu graficznego pisma. Termin ten pochodzi od przedrostka *dys-* oraz od czasownika *grapho* - „piszę”, „rysuję” (j. grecki). Dysgrafia zatem wyraża się w formie zniekształceń strony graficznej pisma, takich jak niedokładności w odtwarzaniu liter, złe proporcje liter w wyrazie, brak połączeń liter, brak należytego odstępu między literami i wyrazami, brak równomiernego i jednolitego położenia pisma, niepoprawne zagęszczenie liter. Te zniekształcenia pisma wynikają z zaburzeń funkcji percepcyjno-motorycznych (motoryki rąk, funkcji wzrokowych i koordynacji wzrokowo-ruchowej). Mogą się one zmniejszać w wyniku intensywnych ćwiczeń grafomotorycznych, w wypadku braku ćwiczeń nasilają się wraz z wiekiem, niekiedy aż do zupełnej nieczytelności pisma.

DYSPRAKSJA - to schorzenie, które powoduje problemy z poruszaniem się. Dotyka ona mniej więcej 10% dzieci, przy czym chłopców czterokrotnie częściej niż dziewczynki. Dziecko może mieć kłopoty z: ubieraniem się, podnoszeniem niewielkich przedmiotów, rozpoznawaniem prawej oraz lewej strony, rozpoznawaniem znaczenia takich pojęć jak: w, na, za, itp., jazdą na rowerze, uczestnictwem w grach z użyciem piłki, trzymaniem ołówka, dopasowywaniem elementów układanki lub segregowaniem przedmiotów.

DYZARTRIA - zaburzenie artykulacji mowy, na skutek którego słowa zlewają się w bełkot.

EGOTYZM - tendencja do nadmiernego zajmowania się własną osobą (zwłaszcza sprawami swego zdrowia, potrzeb fizjologicznych itp.) i skierowania na siebie uwagi otoczenia,

FRAGMENTARYCZNE ZABURZENIA - zob. deficyty rozwojowe.

FUNKCJE POZNAWCZE - zespół procesów, dzięki którym odbieramy informacje z otoczenia oraz stosunki między nimi (związki, zależności), a więc odzwierciedlamy w naszej psychice to, co nas otacza. W czytaniu i pisaniu biorą udział takie procesy poznawcze jak: uwaga, pamięć, wrażenia i spostrzeżenia (analiza i synteza wrażeń) wzrokowe, słuchowo-językowe (w odniesieniu do dźwięków mowy), dotykowe, kinestetyczne (odczuwanie ruchu), orientacja w schemacie ciała i kierunkach w przestrzeni. W komunikowaniu się za pomocą pisma oprócz funkcji wzrokowych, wzrokowo-przestrzennych, słuchowo-językowych i dotykowo-kinestetycznych zaangażowane jest też myślenie, dzięki czemu rozumiemy czytany tekst i pisząc, tworzymy nowe teksty.

GIELKOT - bardzo szybka i niewyraźna mowa.

GŁĘBOKA DYSLEKSJA ROZWOJOWA - międzynarodowe klasyfikacje medyczne (ICD-10, DSM-IV) podają, że około 3-4% dzieci ma poważne zaburzenia o specyficznym charakterze w uczeniu się czytania. Brak jest szczegółowej charakterystyki tej postaci głębokich zaburzeń, wymienia się tylko kryterium statystyczne (istotne odchylenie od normy w testach czytania). Jako podstawę rozpoznania można byłoby przyjąć zatrzymanie się na poziomie czytania elementarnego (klasy II) i nieosiągnięcie poziomu czytania zaawansowanego lub opóźnienie o 3-4 lata w zakresie umiejętności czytania. Tak poważnym zaburzeniom czytania zwykle towarzyszą równie poważne zaburzenia opanowania poprawnej pisowni. Najczęściej też współwystępują nasilone trudności w budowaniu wypowiedzi na piśmie, błędy stylistyczne i interpunkcyjne - w klasyfikacjach medycznych określa się je jako zaburzenia ekspresji pisania. Wskaźnikami do zdiagnozowania tego stopnia nasilenia trudności jest występowanie głębokich deficytów rozwoju (można byłoby za H. Spionek 1965

jako kryterium przyjąć wskaźnik fragmentarycznego deficytu rozwoju powyżej 0,30), szerokiego obszaru zaburzeń (więcej niż jedna z badanych funkcji spostrzeżeniowych, uczestniczących w czytaniu, rozwija się z opóźnieniem) oraz trwałość zaburzeń (słabo poddaje się korekcie pomimo systematycznej, długoterminowej pracy nad tym problemem). Termin ten zaproponowała M. Bogdanowicz (2000) w aneksie do informatorów do egzaminu gimnazjalnego, z myślą o dostosowaniu warunków zdawania tych egzaminów do znacznie obniżonych możliwości niektórych uczniów. W tym wypadku okazało się niemożliwe zastąpienie pisemnego egzaminu formą ustną. Terminu „głęboka dysleksja rozwojowa” użyto później w rozporządzeniu MENiS (2002), które umożliwia tym uczniom zwolnienie z nauki drugiego języka obcego.

GRAFEM - pojedyncza litera alfabetu.

ILORAZ INTELIGENCJI - globalny wskaźnik poziomu rozwoju umysłowego jednostki, uzyskiwany przy testowym badaniu inteligencji ($I.I. = \text{wiek umysłowy} / \text{wiek życia} * 100$)

INTEGRACJA OBUSTRONNA - zdolność do obustronnej koordynacji ciała, na przykład przy wykonywaniu obiema rękami dwóch różnych czynności równocześnie.

INTELIGENCJA OGÓLNA, WERBALNA (SŁOWNA) I NIEWERBALNA (BEZSŁOWNA) - trzy obszary funkcjonowania intelektualnego, które możemy mierzyć za pomocą badania skalą inteligencji D. Wechslera (WISC-R). Wyniki są sformułowane w postaci ilorazów inteligencji, które możemy porównywać ze sobą i interpretować. Można ustalić, jaki jest poziom inteligencji badanej osoby (przeciętny, poniżej lub powyżej przeciętnej, wysoki itp.), który rodzaj inteligencji jest mocną stroną dziecka, na przykład bardzo dobra inteligencja werbalna pozwala dziecku dobrze funkcjonować w szkole i dzięki wypowiedziom ustnym podnosić oceny.

INTEGRACJA PERCEPCYJNO-MOTORYCZNA - opisane procesy poznawcze współdziałają z czynnościami ruchowymi, dlatego też H. Spionek wprowadziła pojęcie funkcji percepcyjno-motorycznych. Czynność czytania i pisanie realizowana jest dzięki prawidłowemu rozwojowi tych funkcji: wzrokowych, słuchowo-językowych i ruchowych oraz ich prawidłowemu współdziałaniu, które M. Bogdanowicz (1987) nazywa integracją percepcyjno-motoryczną. Jest to możliwe, gdy prawidłowo funkcjonuje każdy z analizatorów zaangażowanych w proces czytania i pisanie i gdy dobrze ze sobą współpracują.

INTEGRACJA SENSORYCZNA - proces, który opisuje zdolność do organizacji informacji zmysłowych przed dalszym ich wykorzystaniem.

INTEGRACJA SYMETRYCZNA - umiejętność poruszania się obiema stronami ciała równocześnie w identyczny sposób. Dziecko powinno być w stanie skoczyć do przodu ze złączonymi stopami dziesięć razy na dziesięć prób.

INTEGRACJA WZROKOWO-RUCHOWA - integracja informacji wzrokowo - motorycznych, która umożliwia koordynację oko i rękę, niezbędną do wykonania czynności.

JĄKANIE - zaburzenie mowy objawiające się trudnością płynnością przejścia od jednej głoski do drugiej; mechanizmem tworzenia się objawów jest brak synchronizacji układów: artykulacyjnego, fonacyjnego oraz oddechowego czasie mówienia; *j. kloniczne*- przejawia się powtarzaniem sylab, *j. toniczne*- zacinanie się na głoskach;

KINESTEZJA - kinestetyczny zmysł- współdziałające ze sobą receptory w mięśniach, ścięgnach, więzadłach i okostnej, informujące o położeniu różnych części ciała i wykonywanych ruchach.

KOORDYNACJA WZROKOWO-RUCHOWA - współdziałanie, zharmonizowanie funkcji wzrokowych i ruchowych - manipulacyjnych, współpraca „oka i ręki”. Dzięki kojarzeniu informacji wzrokowych, dotykowych i kinestetycznych można wykonywać precyzyjne ruchy rąk pod kontrolą wzroku, między innymi rysować i pisać. U podstaw leży współpraca analizatora wzrokowego i kinestetyczno-ruchowego.

LATERALIZACJA JEDNORODNA - dominacja czynności ruchowych jednej ze stron ciała (u większości ludzi prawej ręki, oka i nogi lub lewej ręki, oka i nogi). Ten model lateralizacji czynności uznawany jest za prawidłowy i wzorcowy. Za nieprawidłowy model przyjmuje się niestabilną lateralizację, jeśli występuje ona po 6-7 roku życia.

LATERALIZACJA LEWOSTRONNA - dominacja lewej strony ciała: lewej ręki, oka i nogi.

LATERALIZACJA PRAWOSTRONNA - dominacja prawej strony ciała: prawej ręki, oka i nogi.

LATERALIZACJA NIEUSTALONA - brak dominacji określonej strony ciała, wyraża się jako oburęczność, obuocznosc itp. Ta postać jest charakterystyczna dla wczesnego okresu rozwoju ruchowego (wieku niemowlęcego, poniemowlęcego, przedszkolnego). Ustalenie się dominacji ręki i oka powinno nastąpić w siódmym roku życia, gdy dziecko podejmuje naukę pisania.

LATERALIZACJA SKRZYŻOWANA - ustalona dominacja narządów ruchu i wzroku, jednakże nie po tej samej stronie ciała (np. dominacja prawego oka, lewej ręki i lewej nogi oraz inne warianty), co wskazuje na brak całkowitej dominacji jednej z półkul mózgowych dla czynności ruchowych po przeciwnej stronie osi ciała. Lateralizacja skrzyżowana występuje w populacji u około 30% osób, a więc nie może być traktowana jako objaw patologii (Spionek 1965, Bogdanowicz 1992). Jednak wśród uczniów z dysleksją przypadków skrzyżowanej lateralizacji jest istotnie więcej niż wśród dobrze czytających.

LINIA ŚRODKOWA CIAŁA – wykształca się obok stronności. Jej wyrazistość jest konieczna dla dziecka, aby mogło rozwinąć świadomość własnego ciała i poczucie otaczającej je przestrzeni oraz orientować się w otoczeniu. (Przekraczanie linii środka-umiejętność sięgania ręką na drugą stronę ciała, konieczna do takich czynności jak pisanie).

MOTORYKA DUŻA - sprawność ruchowa całego ciała (w tym np. zdolność utrzymywania równowagi ciała, koordynacja ruchów kończyn podczas chodzenia, biegania, skakania, jeżdżenia na takich pojazdach jak hulajnoga, rower).

MOTORYKA NARZĄDÓW MOWY - (poprawność artykulacji) - sprawność ruchowa narządów mowy, która decyduje nie tylko o poprawności wymowy. Precyzyjne ruchy narządów mowy (artykulatorów) uczestniczą mniej lub bardziej świadomie w różnicowaniu głosek i dokonywaniu analizy głoskowej wyrazów (służy temu wypowiedzianie po cichu głosek w czasie zapisywania długiego i złożonego słowa lub podczas odczytywania nowego trudnego wyrazu).

MOTORYKA MAŁA (MOTORYKA RĄK) - sprawność ruchowa rąk w zakresie szybkości ruchów, ich precyzji; czynności manualne niezbędne są podczas samoobsługi, rysowania, pisania.

MUTYZM - całkowity brak mowy czynnej, występujący bez organicznego uszkodzenia układu nerwowego, w osłupieniu katatonicznym, w schizofrenii paranooidalnej, w histerii,

MYŚLENIE INTUICYJNE – nie oparte na świadomym rozumowaniu czy reprodukowaniu treści myślowych ujmowanie poczuć stanów rzeczy, związków, zależności,

MYŚLENIE LOGICZNE – myślenie zgodnie z prawami logiki, w którym występuje wyraźne ułożenie sekwencji myśli i ich wzajemnych relacji,

MYŚLENIE WYOBRAŻENIOWO-POJĘCIOWE -- myślenie, w którym operacje myślowe są dokonywane na materiale wyobrażeniowo- pojęciowym reprezentacji przedmiotów, zdarzeń, procesów, a także i ich różnorodnych stosunków zewnętrznych (co nie oznacza, że nie mogą w nim uczestniczyć w jakimś zakresie również operacje dokonywane w procesie spostrzegania ich i manipulowania nimi),

MYŚLENIE SENSORYCZNO-MOTORYCZNE - myślenie, które zachodzi w toku spostrzegania przedmiotów i manipulowania nimi bez udziału operacji myślowych opartych na mowie (występuje u zwierząt wyższych i dzieci w okresie pierwszych 10-15 miesięcy życia)

NAUCZYCIEL TERAPEUTA - specjalista w prowadzeniu terapii pedagogicznej (w formie zajęć korekcyjno-kompensacyjnych) uczniów ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się. Kwalifikacje zdobywa na studiach podyplomowych na wyższych uczelniach (350 godzin, 3 semestry) lub na kursach kwalifikacyjnych organizowanych przez ośrodki doskonalenia nauczycieli.

NADPOBUDLIWOŚĆ PSYCHORUCHOWA - zaburzenie dynamiki procesów nerwowych, które charakteryzuje znaczna przewaga procesu pobudzania nad procesem hamowania, co znajduje swój wyraz w *sferze ruchowej*- w postaci wzmożonej ekspansji ruchowej lub niepokoju ruchowego, w *sferze poznawczej*- w postaci zaburzeń koncentracji uwagi, pochylenia i pobieżności myślenia, w *sferze emocjonalno- uczuciowej*- w postaci nadmiernej wrażliwości emocjonalnej. Cechy te mogą występować również w pewnych układach, obejmujących tylko wybrane sfery funkcjonalne (np. poznawczą i ruchową)

NADWRAŻLIWOŚĆ - osobnicza właściwość organizmu polegająca na nadmiernie silnym reagowaniu na niektóre bodźce i czynniki zewnętrzne,

NIEDOJRZAŁOŚĆ EMOCJONALNA - 1) stan, w którym jednostka nie potrafi na ogół przejawiać reakcji emocjonalnych adekwatnych do wywołujących je sytuacji; 2) fakt przejawiania reakcji emocjonalnych jakościowo gorszych niż przewiduje to norma dla danego wieku rozwojowego. N.E. przejawia się w braku zróżnicowania reakcji emocjonalnych, w ich zbyt małym lub zbyt dużym natężeniu oraz w nierównoważeniu emocjonalnym czy też w słabej zdolności do przeżywania uczuć wyższych.

NIEDOJRZAŁOŚĆ SPOŁECZNA - 1) termin określający nieosiągalnie przez jednostkę odpowiedniego poziomu aktywności społecznej oraz samodzielności i odpowiedzialności w pełnieniu ról społecznych przypisywanych zwykle osobom w jej wieku, płci, statusu i pozycji w grupie; 2) poziom rozwoju społecznego nie dorównujący normom przewidzianym dla danego wieku; 3) sytuacja społeczna jednostki, w której nie posiada ona prawa lub możliwości pełnienia ról przypisywanych pełnoprawnym członkom społeczeństwa danego wieku, płci, statusu i pozycji społecznej (np. prawo do założenia rodziny, uzyskania samodzielności materialnej),

NIEDOJRZAŁOŚĆ SZKOLNA - inaczej zwana brakiem dojrzałości szkolnej- opóźnienie lub zaburzenie w rozwoju dziecka, uniemożliwiające sprostanie zadaniom ucznia. Postępowanie pedagogiczne z dzieckiem, u którego stwierdza się brak dojrzałości szkolnej,

polega na odroczeniu obowiązku szkolnego oraz podjęciu psychokorekcji tych funkcji, ze względu na które orzeka się brak dojrzałości szkolnej.

NOSOWANIE - ma miejsce gdy głoski nosowe są wymawiane nieprawidłowo, jako głoski ustne lub odwrotnie- gdy głoski ustne łączą się z rezonansem nosowym. Nosowanie może być zamknięte lub otwarte. Przyczynami nosowania otwartego mogą być np. rozszczepy podniebienia, a zamkniętego, niedrożność jamy nosowo –gardłowej. Warunkiem uzyskania poprawnej wymowy jest zlikwidowanie przyczyny np. leczenie kataru, operacje.

OCENA JAKOŚCIOWA POZIOMU ORTOGRAFICZNEGO PISMA - ocena opisowa, czyli wskazanie przez nauczyciela popełnionych błędów (jakie kategorie błędów wystąpiły i w jakiej ilości).

OPÓŹNIENIE ROZWOJU - nierównomierność między wiekiem dziecka p poziomem jego sprawności psychofizycznej, ujawniająca się w reakcjach charakterystycznych dla dzieci z roczników młodszych. Może wystąpić w postaci *opóźnienia globalnego*, tj. ogólnego opóźnienia tempa rozwoju fizycznego , ruchowego i psychicznego; *opóźnienia parcjalnego*, tj. opóźnienia w zakwasie jednej, ale rozległej sfery rozwoju dziecka (np. rozwoju mowy); fragmentarycznego deficytu rozwojowego, tj. opóźnienia pojedynczej funkcji o wąskim, ściśle określonym zakresie (np. analizy i syntezy wzrokowej).

OPÓŹNIENIE ROZWOJU UMYSŁOWEGO - w diagnozie sprawności umysłowej u dzieci odróżnia się o.r.u. od – upośledzenia umysłowego, jako dające podstawy do pomyślnego rokowania.

ORIENTACJA KIERUNKOWA - umiejętność poruszania się w różnych kierunkach, takich jak do przodu, do tyłu i na boki.

ORIENTACJA PRZESTRZENNA - znajomość przestrzeni i odległości między własną osobą a przedmiotami w otoczeniu.

PAMIĘĆ - podstawowe pojęcia

śląd pamięciowy (engram) – zmiana w układzie nerwowym wywołana chwilowym pobudzeniem, utrzymująca się przez pewien czas. Śląd jest reprezentacją doznań związanych z percepcją, przeżyciem lub działaniem.

uczenie – związane z doświadczeniem, tworzenie trwałych śladów lub trwałe przekształcanie istniejących śladów pod wpływem doświadczenia.

przywołanie – przeniesienie śladów z magazynów do obszarów pamięci roboczej.

pamięć – tworzenie, przekształcanie i przechowywanie śladów oraz ich wykorzystanie w celu sterowania zachowaniem.

Fazy pamięci

zapamiętywanie – przekształcanie doznań w ślady pamięci krótkotrwałej.

uczenie – przekształcanie śladów pamięci krótkotrwałej w ślady pamięci długotrwałej, konsolidacja.

przechowywanie – utrzymywanie śladów.

przypominanie – wydobywanie śladów, odtwarzanie doznań.

rozpoznawanie – porównanie nowo utworzonego śladu ze starym.

PAMIĘĆ KRÓTKOTRWAŁA - Wszystko, co zachowujemy bezpośrednio w świadomości, zapisuje się w pamięci krótkotrwałej. Tam mieści się centrum przetwarzania danych. Na

informacjach zapamiętanych bezpośrednio możemy wykonywać różne operacje myślowe: porównywać, zmieniać, łączyć ze sobą. Pamięć krótkotrwała to taka intelektualna centrala, aktywna pamięć robocza, w której zachodzą procesy spostrzegania, przypominania, powtarzania, myślenia i planowania. Pojemność pamięci bezpośredniej (krótkotrwałej) wynosi ok. 4 – 7 znaków (sylab, słów, cyfr), a pozostają one w niej ok. 20-30 sekund, potem zostają zapomniane. Jednorazowo potrafimy przyswoić ograniczoną porcję danych, która następnie musi być utrwalona w głębszych pokładach pamięci długotrwałej.

PAMIĘĆ DŁUGOTRWAŁA - Pamięć długotrwała jest rodzajem magazynu, w którym przechowywane są te informacje, które wcześniej wpłynęły do pamięci krótkotrwałej. Aby przypomnieć sobie coś, co jest przechowywane w zasobach pamięci długotrwałej, trzeba to najpierw przenieść do pamięci krótkotrwałej. Konkretno rodzaje pamięci wiążą się z różnymi obszarami mózgu. Zapamiętywanie i przypominanie sobie ogólnych wrażeń i emocji jest związane z układem limbicznym. Pamięć wzrokowa mieści się w płatach potylicznych z tyłu mózgu, a za zapamiętywanie wiedzy o prostych czynnościach są odpowiedzialne płaty ciemieniowe. Aby ślady pamięciowe były wyraźne, aby łatwo można było wydobywać wiadomości z magazynu pamięci długotrwałej, trzeba te ślady utrwalac, wzmacniać, “przecierać szlaki”. Można np. zapisać ważne pojęcia na kolorowych kartkach i rozkleić te kartki w pokoju – a kiedy wzrok na nie padnie, intensywnie przez kilka sekund o tym pojęciu pomyśleć.

MECHANIZM ZAPAMIĘTYWANIA

SCHEMAT



PAMIĘĆ OPERACYJNA - procesy myślowe zabezpieczające wykonanie złożonej czynności poprzez przechowywanie informacji dotyczących zamierzonego wyniku, przez zapamiętywanie aktualnie dopływających informacji i przechowywanie ich w celu wykorzystania w dalszych etapach przebiegu czynności, a także przez wykorzystanie potrzebnych informacji wchodzących w skład – pamięci długotrwałej.

PAMIĘĆ MECHANICZNA I LOGICZNA - W p. mechanicznej, proces pamięciowy polega na zapamiętywaniu treści bez jej rozumienia. Pamięć logiczna polega na zrozumieniu i przyswojeniu związków sensownych, daje zazwyczaj w efekcie mniej dokładne zapamiętanie formy, ale pozwala na swobodne operowanie treścią, dochodzenie do wniosków, uogólnień przeprowadzania porównań i wykorzystania wyuczonego materiału do różnych celów. Treści pozbawione znaczenia są zapamiętywane mechanicznie, zaś sensowne raczej z wykorzystaniem powiązań logicznych między poszczególnymi elementami. Treści znaczeniowe mogą być również zapamiętane bez rozumienia. Treścią pozbawionym znaczenia można próbować nadawać sens.

PAMIĘĆ MIMOWOLNA (mechaniczna) – zdolność do przyswajania wiedzy w sposób mimowolny, nieuświadomiony; polega na utrwaleniu się w centralnym układzie nerwowym śladu pamięciowego spostrzeżenia (obrazu wzrokowego lub słuchowego, dotykowego itp.) w postaci zapamiętania mimowolnego, mechanicznego, a więc bez zaangażowania, motywacji i większego wysiłku. Małe dzieci mają bardzo dobrą pamięć mimowolną, potrafią na przykład zapamiętać długi fragment wiersza, nawet bez jego zrozumienia. Dobra pamięć mimowolna

jest bardzo pożądana w szkole, sprzyja uczeniu się wielu szczegółów, danych ilościowych, szeregu liczb, dat - którymi przeładowany jest materiał dydaktyczny - i tym samym ułatwia dziecku osiągnięcie wyższych wyników. Dzieci o słabej pamięci mechanicznej muszą intensywnie rozwijać myślenie logiczne, dowolne, opierając się na pamięci logicznej. Nie wynoszą zbyt wiele z lekcji i muszą znacznie więcej pracować w domu, a także wymyślać sobie różne strategie uczenia się ułatwiające im zapamiętanie materiału bogatego w szczegółowe informacje.

PAMIĘĆ SŁUCHOWA - zdolność do utrwalania i przypominania informacji dźwiękowej (zapamiętywania spostrzeżeń słuchowych werbalnych i niewerbalnych) i dzięki temu przyswajania wiedzy. Taki sposób nauki nazywamy stylem uczenia się preferującym zaangażowanie głównie funkcji słuchowych - analizatora słuchowego (kiedyś uczniów, których mocną stroną była pamięć słuchowa, określano mianem „słuchowców”). Należy zaznaczyć, że inne możliwości może mieć dziecko w zakresie pamięci werbalnej, inne w odniesieniu do pamięci muzycznej, ponieważ każda z tych form pamięci jest związana z dobrym funkcjonowaniem innej półkuli mózgowej (np. pamięć werbalna jest związana głównie z półkulą lewą, gdzie zazwyczaj znajdują się ośrodki mowy). Wiedza na ten temat jest bardzo istotna w planowaniu edukacji i budowaniu indywidualnego programu terapii. Można dobrać odpowiednie metody, techniki uczenia się (np. uczyć się materiału, mówiąc głośno, rapując, śpiewając lub wypowiadając krótkie rymowanki, jak się to odbywa na zajęciach z wykorzystaniem Metody Dobrego Startu M. Bogdanowicz).

PAMIĘĆ SŁUCHOWA BEZPOŚREDNIA (pamięć świeża) - pozwala zapamiętywać i natychmiast odtworzyć usłyszany materiał. Pamięć słuchową bezpośrednią wykorzystujemy, pisząc dyktanda czy powtarzając za kimś numer telefonu. Zdolność pamięci bezpośredniej jest ograniczona do kilkadziesiątu sekund, potem materiał utrwała się w pamięci długoterminowej lub ulega zapomnieniu. Ograniczenia dotyczą też objętości (np. niewiele osób jest w stanie zapamiętać szeregi 7-cyfrowe, a tym bardziej 8-cyfrowe). Utrzymanie w pamięci świeżego śladu słuchowego słowa odgrywa dużą rolę w pisaniu pod dyktando, zaś szeregu liczb w odpowiednim szyku - podczas odpytywania z matematyki. Zaburzenia bezpośredniej pamięci słuchowej powodują, że uczeń ma trudności z zapamiętaniem dwóch poleceń jednocześnie, zapamiętywaniem długich zdań i poprawnym ich zapisywaniem podczas notowania wykładu na lekcji, ze zrozumieniem wypowiedzi w języku obcym, liczeniem w pamięci. Znajomość tych problemów powinna skłonić nauczyciela do wyboru odpowiednich metod uczenia się oraz dostosowania wymagań wobec dziecka. Podczas pisania ze słuchu lub dyktowania tekstu na lekcji należy uwzględniać specjalne potrzeby edukacyjne ucznia, a więc dzielić zdania na mniejsze części, stosować więcej powtórek dyktowanego tekstu. Nie należy wymagać liczenia w pamięci zbyt skomplikowanych działań.

Diagnozowanie pamięci świeżej najczęściej sprowadza się do powtarzania szeregów cyfrowych wprost i wstak. Natomiast powtarzanie szeregów wyrazów sensownych lub bezsensownych traktujemy jednocześnie jako pomiar pamięci fonologicznej (ze względu na wykorzystany materiał językowy). Zaburzenia pamięci bezpośredniej łatwo rozpoznać, obserwując dziecko, gdy często prosi o powtórzenie polecenia lub danych. Analiza wytworów jest również przydatna, ponieważ błędy wynikające ze słabej pamięci bezpośredniej są charakterystyczne: pisząc dyktando, uczniowie opuszczają pojedyncze wyrazy, zmieniają ich kolejność, zamieniają na inne wyrazy podobne brzmieniowo lub znaczeniowo, błędnie zapisują końcówki, zmieniają większe fragmenty tekstu.

Należy pamiętać, że pamięć można ćwiczyć, co czynią na przykład aktorzy. Trzeba z tego wyciągnąć praktyczne wnioski.

PAMIĘĆ SŁUCHOWA OPERACYJNA - często jest utożsamiana z pamięcią bezpośrednią i rozumiana jako zdolność do przyswajania, utrwalania i przypominania określonych operacji, działań utrzymywanych w pamięci, takich jak powtarzanie szeregu cyfr wspak, podawanie co trzeciej liczby, zaczynając od 100 i cofając się, wykonywanie prostych działań matematycznych bez użycia palców ani kartki papieru.

PAMIĘĆ SEKWENCYJNA - zdolność do przyswajania, utrwalania i przypominania sekwencji cyfr, nazw (np. nazw pór dnia, roku, posiłków, dni tygodnia, miesięcy). Jest słaba u dzieci z dysleksją na podłożu zaburzeń funkcji słuchowo-językowych i ruchowych. Dzieci te mają też trudności z przyswojeniem określonych sekwencji ruchowych podczas pisania (powolne, brzydkie i niepełne pismo), zajęć na wychowaniu fizycznym i na lekcjach tańca (kłopoty z przyswajaniem sobie układów gimnastycznych i tanecznych). Trudności tego typu dają o sobie znać również podczas uczenia się zapisu reakcji chemicznych (długich sekwencji znaków) i przekształceń matematycznych.

PAMIĘĆ WZROKOWA - zdolność do utrwalania i przypominania informacji wizualnej (zapamiętywania spostrzeżeń wzrokowych) i dzięki temu przyswajania wiedzy. Taki sposób nauki nazywamy stylem uczenia się preferującym zaangażowanie głównie funkcji wzrokowych - analizatora wzrokowego (kiedyś uczniów, których mocną stroną była pamięć wzrokowa, określano mianem „wzrokowców”). Wiedza na ten temat jest bardzo istotna w planowaniu edukacji i budowaniu indywidualnego programu terapii. Można dobrać odpowiednie metody, techniki uczenia się (np. w trudnym słowie *ogórek* warto wmontować obrazek ogórka z ogonkiem w kształcie litery *ó* w celu ułatwienia zapamiętania poprawnej formy ortograficznej tego słowa).

PARCJALNE ZABURZENIA - zob. deficyty rozwojowe.

PERCEPCJA SŁUCHOWA - jest to zdolność do odbioru dźwięków, ich rozpoznawania i różnicowania, a także interpretowania przez odniesienie do poprzednich doświadczeń.

Odbiór słyszanych dźwięków możliwy jest dzięki sprawnie działającemu analizatorowi słuchowemu,

PERCEPCJA WZROKOWA - percepcja wzrokowa jest zdolnością do rozpoznawania i rozróżniania bodźców wzrokowych a także do ich interpretowania przez odniesienie do poprzednich doświadczeń. Percepcja wzrokowa nie jest wyłącznie zdolnością do dokładnego spostrzegania. Interpretacja bodźców wzrokowych dokonuje się nie na siatkówce, lecz w mózgu. Wrażenie wzrokowe powstaje na siatkówce, ale rozpoznanie tego, co się spostrzega, dokonuje się w mózgu. Percepcja wzrokowa uczestniczy prawie we wszystkich działaniach człowieka. Odpowiedni poziom rozwoju percepcji wzrokowej umożliwia dziecku naukę czytania, pisanie, wykonywanie zadań arytmetycznych oraz rozwinięcie innych umiejętności wymaganych od niego w trakcie nauki szkolnej

PISMO LUSTRZANE - odwracanie w trakcie pisania wszystkich liter w płaszczyźnie pionowej tak, że ich prawidłowy kształt widoczny jest w odbiciu lustrzanym. P.l. zdarza się osobom leworęcznym lub z zaburzeniami orientacji w przestrzeni.

POWODZENIE SZKOLNE - spełnienie przez dziecko wymagań zawartych w programach nauczania poszczególnych przedmiotów szkolnych, wyrażające się uzyskiwaniem przez nie pozytywnych wyników w nauce.

PRAKSJA - (z gr. *práksis* - czynność, działanie) - termin stosowany w psychologii i medycynie, określający zdolność wykonywania złożonych ruchów celowych. W biologii prakcja to zdolność kory mózgowej do sterowania wykonywaniem złożonych czynności zamierzonych - zdolność do planowania - np. ubieranie się.

PROCES AUTOMATYZACJI PISANIA - pisanie w sposób automatyczny, niezależny od świadomego wysiłku (skupiającego całą uwagę na wykonywanej czynności), odbywa się na podstawie udoskonalonego i utrwalonego mechanizmu współdziałania ośrodków mózgowych zaangażowanych w czynność. Uczniowie z problemem dysleksji mają duże trudności z przyswajaniem sobie pisowni wyrazów, której nie regulują określone zasady ortograficzne, na przykład wyrazu *który*, pomimo iż bardzo często występuje. Dotyczy to pisowni wyrazów z *rz*, *ó* niewymiennym. W pracach znajdujemy ten sam wyraz raz napisany tak, a innym razem inaczej. Mało pomaga w tych wypadkach intensywne czytanie książek. Dorosłe osoby z dysleksją mają problemy nawet z automatyzacją własnego podpisu, co jest tak ważne na przykład w banku i przy podpisywaniu dokumentów.

PSYCHOGRAM W SKALI INTELIGENCJI WECHSLERA (WISC-R) - wykres wyników poszczególnych zadań, z których każde służy do oceny innych aspektów inteligencji. Pozwala to wykreślić profil wyników, dostrzec dysharmonie rozwoju (mocne strony - wysoki poziom rozwoju i słabe strony - dysfunkcje), określić, czy profil jest specyficzny dla dysleksji rozwojowej. Analiza profilu pozwala ukierunkować pracę edukacyjno--terapeutyczną z dzieckiem.

ROTACYZM (reranie) - to często spotykana wada wymowy, polegająca na nieprawidłowej wymowie głoski r. Głoska ta może być wymawiana jako j, l, rl, jako r języczkowe lub zupełnie opuszczana. Głoska r pojawia się stosunkowo późno, około 4-5 roku życia, czasem dopiero w klasie I. Błędem jest zmuszanie dziecka do przedwczesnego wymawiania głoski r na siłę.

ROZWÓJ PRAKSJI - rozwój zdolności do wykonywania ruchów celowych, charakterystycznych dla gatunku ludzkiego.

ROZWÓJ PSYCHORUCHOWY - całość procesów psychicznych (intelektualnych, orientacyjno-poznawczych oraz motorycznych), rozwijających się harmonijnie. Istnieją metody oceny poziomu rozwoju psychoruchowego, których wynik jest formułowany w postaci ilorazu rozwoju (IR) oraz wieku rozwoju (WR odpowiada określonemu wiekowi życia).

ROZWÓJ PSYCHORUCHOWY ZABURZONY - zakłócenia rozwoju ze względu na tempo (rozwój opóźniony, przyspieszony), rytm rozwoju (częściowo opóźniony lub/i przyspieszony, por. zaburzenia parcjalne i fragmentaryczne, czyli rozwój nieharmonijny; wąskozakresowe opóźnienia rozwoju określa się również jako „deficyty rozwojowe”) oraz dynamikę (rozwój nierównomierny w kolejnych okresach życia, o różnym tempie).

ROZWÓJ PSYCHORUCHOWY NIEHARMONIJNY (LUB DYSHARMONIJNY) - zakłócenia tempa rozwoju poszczególnych sfer (procesów orientacyjno-poznawczych oraz motorycznych), na przykład niektóre sfery rozwijają się w przeciętnym tempie, podczas gdy inne rozwijają się z opóźnieniem lub przyspieszeniem.

RYZIKO DYSLEKSJI - obecność symptomów dysharmonijnego rozwoju psychoruchowego dziecka (deficyty rozwoju funkcji uczestniczących w czynności czytania i pisania), które zapowiadają wystąpienie dysleksji rozwojowej. Terminem tym można też określać wywołane przez te dysfunkcje pierwsze niepowodzenia w nauce czytania i pisania (w klasie „0”-I). Pojęcie to upowszechniła w Polsce M. Bogdanowicz, zapożyczając je z materiałów Kampanii Europejskiego Towarzystwa Dysleksji z 1993 roku. Opracowała też oryginalną metodę diagnozowania: Skalę Ryzyka Dysleksji (Bogdanowicz 2002).

SCHEMAT CIAŁA - wiedza osoby na temat własnego ciała, uzyskiwana poprzez zmysły.

SYGMATYZM (SEPLENIENIE) - jest to wada wymowy zwana inaczej seplenieniem, polegająca na nieprawidłowej realizacji głosek zębowych, które w zależności od miejsca artykulacji można podzielić na trzy grupy (S, z, c, dz - głoski syczące, Š, ž, č, dž -głoski szumiące, Ś, ź, ć, dź - głoski ciszące).

SYNKINEZJA- występowanie dodatkowych, zbędnych ruchów przy wykonywaniu czynności ruchowych.

SPRAWNOŚĆ MANUALNA OBNIŻONA - to opóźnienie lub nieprawidłowy rozwój motoryki rąk, objawiający się opóźnieniem rozwoju praktyki (opanowania ruchów specyficznych dla człowieka), niską sprawnością ruchową w formie małej precyzji drobnych ruchów. W tych przypadkach charakterystyczną cechą jest późne zdobywanie umiejętności samoobsługi (ubieranie się, zapinanie guzików, zawiązywanie sznurowadeł) i codziennych czynności, które wykonywane są wolno i niezręcznie. Dzieci te znane są z nieumyślnego psucia zabawek i przyborów szkolnych oraz przedmiotów codziennego użytku. Cechuje je, także w późniejszym życiu, nieumiejętność posługiwania się narzędziami, nawet takimi jak nożyczki. Niska sprawność manualna powoduje słaby poziom graficznej strony pisma, wolne tempo pisania, niestaranność zapisów w zeszytach, nieprawidłowy uchwyt narzędzi pisania. Zeszyty tych dzieci są nieestetyczne, mają pozaginane rogi (tzw. ośle uszy), luki w zapisie na lekcjach (ponieważ dziecko nie zdążyło zapisać tekstu), mało czytelne pismo (dysgrafia). Podczas wycinania, rysowania, wyklejania można obserwować złą koordynację ruchów rąk, nadmierne napięcie mięśniowe i w efekcie zbyt silny nacisk narzędzia podczas pisania i rysowania. Powoduje to dziurawienie kartek, łamanie kredek. Pismo jest niejako wryte w zeszytach, a wyrazy można odczytać na kolejnej kartce. Ruchy ręki są mało płynne i kanciaste, dzieci rysują w charakterystyczny sposób. W rysunkach obserwuje się przewagę linii prostych, małą ilość linii falistych. Natomiast przy zbyt słabym napięciu mięśniowym linie rysunków są niki, słabo widoczne. Dlatego też rysunki i pismo dzieci z obniżoną sprawnością manualną cechuje niski poziom graficzny. Dzieci te wolno piszą i szybko się męczą. Dlatego oskarżane są o lenistwo, gdy uda się im ładnie napisać tylko pierwsze pół strony pracy.

TEMPO UCZENIA SIĘ WZROKOWO-RUCHOWEGO - to szybkość uczenia się pisania symboli graficznych opartego na koordynacji oka i ręki, uzależnionego od prawidłowej sprawności ruchowej rąk i silnej lateralizacji. Jest mierzone przez jeden z podtestów skali WISC-R; osoby z dysleksją osiągają w nim istotnie gorsze wyniki.

TERAPIA PEDAGOGICZNA - specjalistyczne zajęcia korekcyjno-kompensacyjne, prowadzone różnorodnymi metodami i technikami, które mają na celu usprawnianie zaburzonych funkcji i wyrównanie deficytów rozwoju. Nieprawidłowe jest określanie tych zajęć mianem reedukacji („re-edukować” oznacza „ponownie uczyć”), ponieważ dzieci z dysleksją nigdy nie umiały czytać ani poprawnie pisać. Jest to termin stosowany do określenia pomocy w przypadkach nabytej dysleksji. Osobą, która prowadzi te specjalistyczne ćwiczenia, jest nauczyciel terapeuta (nie zaś re-edukator).

UKRYTA LEWORĘCZNOŚĆ - określenie wieloznaczne, niekiedy stosuje się je, gdy ktoś podczas pisania używa prawej ręki, podczas gdy w rzeczywistości lewa ręka jest wiodąca. Inne czynności są (lub mogą być) wykonywane lewą ręką. Jest to w gruncie rzeczy osoba leworęczna, przeuczona. Podobne symptomy obserwujemy u dziecka o nieustalonej lateralizacji, gdy nie wykształciła się ostatecznie dominacja ręki i dziecko używa zamiennie raz jednej, raz drugiej ręki (w niewielkim stopniu preferując jedną z rąk do określonych czynności). Dlatego wydaje się, że lepiej posługiwać się określeniami bardziej jednoznacznymi.

WADACH WYMOWY - mówimy wtedy, gdy mowa odbiega ona od normy fonetycznej przyjętej w danym języku. Wady te obejmują odchylenia od normy począwszy od niewielkich nieprawidłowości w wymowie poszczególnych głosek, aż po ciężkie wady, które utrudniają lub uniemożliwiają kontakt z otoczeniem” (wg Genowefy Demel). Do wad wymowy nie zaliczamy cech wymowy dziecięcej, wynikającej z nieukończonego rozwoju mowy. Wymowę poszczególnych głosek dziecko przyswaja sobie stopniowo i zanim opanuje wszystkie głoski przechodzi okres, w którym opuszcza niektóre z nich, zastępując je łatwiejszymi. Wadą wymowy nie jest mowa gwarowa. Również normy mowy mówionej nie mogą być utożsamiane z normami mowy pisanej. Nie należy wymagać od dziecka wybrzmiewania głosek tak jak się pisze, gdyż będzie to wymowa sztuczna np. wymawianie wyrazów: idę, siadę. Błędem natomiast będzie gdy dziecko powie: idem, siadem.

WSKAŹNIK FRAGMENTARYCZNEGO DEFICYTU ROZWOJOWEGO (Wfdr) - wskaźnik oceny głębokości zaburzeń rozwoju badanej funkcji. Zaproponowała go H. Spionek (1965). Oblicza się go, dzieląc opóźnienie w rozwoju przez wiek dziecka. Wskaźnik od 0,20 oznacza istotne opóźnienie rozwoju i jest sygnałem konieczności objęcia ucznia zajęciami terapii pedagogicznej. Wskaźnik 0,30 to bardzo poważne opóźnienie, którego nie da się pokonać bez udziału w specjalistycznych ćwiczeniach, wymaga długiej i systematycznej pracy. Wfdr to, podobnie jak iloraz inteligencji, wskaźnik o bezwzględnej wartości. Dlatego możemy dzięki niemu porównać wyniki testowe dzieci w różnym wieku, jak i wyniki tego samego dziecka na przestrzeni jego życia (w różnych okresach).

WYOBRAŹNIA KINESTETYCZNA - sprawność przedstawiania sobie przedmiotów lub części maszyn w ruchu i współdziałaniu.

ZABURZENIA ORIENTACJI PRZESTRZENNEJ - przejawiają się brakiem orientacji w lewej i prawej stronie własnego ciała oraz w kierunkach przestrzeni: w lewo, w prawo, wyżej, niżej, w przód, w tył, nad, pod itp. Dziecko nie umie prawidłowo wskazać prawych i lewych części własnego ciała (wymagane w 6-7 roku życia), u osoby znajdującej się naprzeciwko (w wieku 8 lat), nie potrafi określić położenia trzech przedmiotów względem siebie (10 lat) z użyciem nazw: prawo, lewo i w operowaniu pojęciami wyrażającymi różne stosunki przestrzenne. W późniejszym wieku ma trudności w rozumieniu rysunków, schematów, sytuacji przestrzennych, umiejscowieniu elementów na ilustracjach, określaniu wzajemnego ich położenia, orientacji na mapie. U tych dzieci pojawiają się trudności w rysowaniu (niewłaściwe proporcje, rozplanowanie elementów, układu przestrzennego tabel, wykresów), czytaniu (przestawianie liter i całych części wyrazów podczas czytania, przeskakiwanie wersów i czytanych linijek, trudności w dekodowaniu struktur logiczno-gramatycznych, odczytywaniu liczb i cyfr, np. 16 jako 61 itp.) oraz trudności w pisaniu (rozplanowanie liter na określonej przestrzeni kartki, mylenie linijek, mylenie znaków graficznych: liter i cyfr o podobnych kształtach, lecz inaczej położonych w przestrzeni, np. 6 i 9, p i b, mylenie proporcji i kierunku zapisów, np. zapisywanie wyrazów, działań matematycznych od prawej do lewej strony).

ZABURZENIA PERCEPCJI SŁUCHOWEJ - zgodnie z terminologią wprowadzoną przez H. Spionek określenie to oznacza słuchowe zaburzenia odbioru mowy. Nie jest ono uwarunkowane niedosłuchem, lecz zaburzeniami analizy i syntezy dźwięków mowy, wynikającymi z nieprawidłowego funkcjonowania odpowiednich okolic mózgu, głównie w lewej półkuli, gdzie zlokalizowany jest ośrodek korowy słuchowy. **Termin percepcja słuchowa w odniesieniu do zjawiska dysleksji nie jest zatem właściwy, ponieważ jest zbyt ogólny.** Obejmuje bowiem wszystkie zjawiska spostrzegania słuchowego: rozpoznawania dźwięków muzycznych (muzyka, śpiew), mechanicznych (stukot kół, gwizd lokomotywy), dźwięków naturalnych (głosy zwierząt, odgłosy przyrody, odgłosy wydawane przez

człowieka, jak kaszel), podczas gdy nas w kontekście specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu interesuje tylko **odbiór mowy na podstawie przetwarzania fonologicznego (uwaga, percepcja dźwięków mowy, pamięć) oraz jej nadawanie - ekspresja słowna**. W polskiej literaturze przedmiotu i w praktyce profesjonalnej używamy wielu terminów, które traktowane są jako synonimy, chociaż mają szerszy lub węższy zakres znaczenia: **funkcje słuchowe, percepcja słuchowa, percepcja dźwięków mowy, słuch mowny, słuch fonemowy, słuch fonematyczny, słuch fonologiczny, przetwarzanie fonologiczne, aspekt fonologiczny języka, świadomość fonologiczna, kompetencja lub sprawność fonologiczna**.

Aby uniknąć nieporozumień wynikających z niejasnego zakresu znaczeniowego tych terminów, będziemy posługiwać się terminem **funkcje słuchowo-językowe**. Zakłócenia rozwoju funkcji słuchowo-językowych przejawiają się jako:

- 1) **Zaburzenia słuchu fonemowego** - trudności w spostrzeganiu dźwięków mowy, a więc w odróżnianiu głosek i różniących je cech dystynktywnych (np. głosek *z-s*, które różni tylko jedna cecha dystynktywna - dźwięczność). Zaburzenia te sprawiają, że dziecko ma trudności z odróżnianiem głosek podobnych fonetycznie, bo zbliżonych do siebie pod względem akustyczno-artykulacyjnym, a więc różniących się tylko jedną cechą dystynktywną. Stąd wynikają trudności w odróżnianiu od siebie wyrazów i ich poprawnym zapisywaniu. Należą tu też błędy w pisowni miękkich, zapisywaniu *i-j*, odróżnianiu samogłosek nosowych i cząstek *-om, -em, -on, -en*, pisowni głosek dźwięcznych (lecz nie na pozycjach, w których tracą dźwięczność i są zapisywane fonetycznie). Zapis fonetyczny rzeczywistej wymowy nie jest błędem tego rodzaju, traktowany jest jako błąd ortograficzny, wynikający z braku świadomości ortograficznej, znajomości zasad i braku automatyzacji wzorców ruchowych podczas pisania.
- 2) **Zaburzenia umiejętności fonologicznych**, a więc **operowania cząstkami fonologicznymi** mowy takimi jak głoski, sylaby, logotomy. Te zaburzenia przejawiają się specyficznymi trudnościami szczególnie podczas czytania i pisania nowych wyrazów. Charakterystyczne błędy to: przestawianie i opuszczanie liter, końcówek wyrazów, wolne tempo pisania i nasilenie błędów w pisaniu ze słuchu.

W czytaniu zaburzeniom tym towarzyszy długo utrzymujące się głośkowanie, wolne tempo i brak płynności, błędy w czytaniu (opuszczanie i zamiana liter), trudności w scalaniu w dźwiękową całość wyrazów, kłopoty w czytaniu wyrazów nieznanych, niewłaściwa intonacja, a w związku z tym trudności w rozumieniu czytanych treści.

Zaburzeniom percepcji słuchowej dźwięków mowy mogą towarzyszyć wady wymowy, ponieważ dziecko nie dokonuje korekty artykulacji pod kontrolą słuchu, często mówi niewyraźnie. Uczeń z tymi zaburzeniami ma też trudności w nauce języków obcych. Ze względu na słabszy rozwój funkcji słuchowo-językowych często u tych dzieci stwierdza się niższą inteligencję słowną w porównaniu z inteligencją bezsłowną (praktyczno-techniczną). Dlatego też dzieci te słabiej sobie radzą w wypowiedzaniu się, rozumieniu poleceń i instrukcji słownych, przypominaniu sobie nazw.

Zaburzenia funkcji językowych objawiają się wprawdzie przede wszystkim zakłóceniami rozwoju **fonologicznego aspektu języka**, lecz w wielu przypadkach obserwuje się również zakłócenia rozwoju **morfologiczno-syntaktycznego jego aspektu**. Objawiają się one trudnościami w poprawnym wypowiedzaniu się na piśmie (rzadziej dotyczy to wypowiedzi ustnych). Dzieci, u których obserwuje się te zakłócenia budują ubogie i krótkie wypowiedzi, mają trudności z wyrażeniem swoich myśli za pośrednictwem słów, co określa się jako **słabą ekspresję słowną**. Dzieci te słabo radzą sobie z dokonywaniem analizy zdań - dzieleniem na

wyrazy, mają trudności z umiejscowieniem znaków przestankowych. Typowe dla zakłóceń rozwoju tego aspektu języka są błędy w pisaniu wyrażen przyimkowych, polegające na łączeniu wyrazów lub ich rozdzielaniu, popełnianiu błędów gramatycznych (agramatyzmy).

Ze względu na utrudniony rozwój **aspektu semantycznego języka** oraz słabą pamięć słuchową i sekwencyjną uczniowie z dysleksją mają trudności z nauką na pamięć nazw, dat, dni tygodnia, nazw miesięcy, a także wierszy, słów piosenek, tabliczki mnożenia. Dysponując bogatym zasobem słownika, mają ograniczony dostęp do niego, z trudem przypominają sobie słowa, dane, szczególnie gdy te są zorganizowane w sekwencje. Całość tych trudności określa się w międzynarodowych klasyfikacjach medycznych jako zaburzenia ekspresji słownej. Wielość opisanych objawów wynika z faktu, iż dysleksją rozwojową jest uwarunkowana głównie zaburzeniami rozwoju funkcji językowych, co wpisano do definicji dysleksji.

Zaburzenia opisanego typu nie wykluczają prawidłowego słuchu muzycznego, a nawet absolutnego słuchu i talentu muzycznego.

ZABURZENIA PERCEPCJI WZROKOWEJ - zaburzenia analizy i syntezy wzrokowej, zaburzenia postrzegania i różnicowania kształtów, rejestracji położenia przestrzennego elementów. Dzieci z zaburzoną percepcją wzrokową mają trudności w rozpoznawaniu i nazywaniu przedmiotów na ilustracjach, w rozumieniu treści przedstawionych graficznie, opisują ilustracje w sposób ubogi, rozpoznają małą liczbę szczegółów, mają problemy w rysowaniu i odwzorowywaniu kształtów z pamięci i według wzoru, a wykonywane przez nie rysunki są ubogie i prymitywne, uproszczone i pozbawione szczegółów. Dzieci te mają przede wszystkim trudności w przepisywaniu tekstu ze wzoru, w pisaniu z pamięci. Mylą litery podobne pod względem kształtu (*l-t-l, a-o, a-q, c-e*), podobne, lecz różniące się położeniem elementów w stosunku do osi poziomej i pionowej (*b-d-p-g, w-m, n-u*); mają trudności w zapamiętywaniu kształtu liter, pomijają znaki diakrytyczne liter, odwracają kolejność liter w grupach wyrazowych (*tar-rat-tra* itp.); litery są nierówne, wychodzą poza linię, tempo pisania jest wolne, często obok siebie występują te same wyrazy zapisane błędnie i poprawnie. W pierwszym okresie nauki czytania dzieci z zaburzeniami percepcji wzrokowej wykazują trudności w kojarzeniu dźwięku z odpowiednikiem graficznym (mylą litery i wyrazy podobne pod względem graficznym, zgadują i rozpoznają zapisy na podstawie przypadkowych cech). Cechuje je bardzo wolne tempo czytania, niechęć do czytania głośnego oraz trudności w rozumieniu czytanych treści ze względu na zbyt silną koncentrację na technice czytania.

ZABURZENIA SCHEMATU CIAŁA - zaburzenia w funkcjonującym u człowieka systemie spostrzeżeń i wrażeń docierających z różnych zmysłów, dotyczących własnego ciała, jego wielkości, położenia, a także zróżnicowania się na stronę prawą i lewą (lateralizacja) oraz w górę i w dół, tył i przód (asmatognozja).

ZAHAMOWANIE PSYCHORUCHOWE - zaburzenia dynamiki procesów nerwowych, które charakteryzuje znaczna przewaga procesów hamowania nad procesami pobudzania; polega na zwolnieniu reakcji we wszystkich sferach funkcjonalnych (ruchowej, poznawczej i emocjonalnej) bądź tylko w sferach wybranych.

ZMĘCZENIE RĘKI PISZĄCEJ - spowodowane jest zbyt silną koncentracją na technice pisania, nadmiernym wysiłkiem wynikającym z napięcia mięśniowego, którego dziecko nie potrafi kontrolować. Te objawy dysgrafii występują wskutek słabej sprawności motorycznej ręki, zaburzeń koordynacji wzrokowo-ruchowej. Dodatkowym czynnikiem sprawczym jest utrwalenie się wadliwych nawyków związanych z czynnością pisania, na przykład nieprawidłowym sposobem trzymania narzędzia graficznego. Niekiedy dziecko potrafi ładnie zapisać pół strony zeszytu, a na następnej już „bazarze” ze względu na zmęczenie ręki, a nie spadek motywacji. U starszych uczniów godne polecenia jest pisanie pismem drukowanym,

co zwalnia tempo pisania, a brak połączeń pomiędzy literami dodatkowo podnosi czytelność pisma. Wskazane jest korzystanie przez ucznia z maszyny do pisania lub komputera. W tych przypadkach pisanie ręczne zupełnie mija się z celem, ponieważ uczeń nie może korzystać z notatek, a nauczyciel nie potrafi odczytać treści prac.

ZWOLNIENIE TEMPRA ROZWOJU - por. deficyty rozwojowe.